

SANAT BİLİMİ ÜZERİNE

Metin Bobarođlu

(Bu yazı, 3 Ağustos 2015 tarihinde yapılan sohbetten alıntılanarak derlenmiştir.)

Genellikle Immanuel Kant'a kadar –gerçi antik dönemde Aristoteles'te de vardır ama– ağırlıklı olarak sanat; hep muhayyile, hayal gücünün ürünü olarak akli devre dışı bırakan ve hayranlık uyandıran bir süreç gibi anlatılmış, nitekim literatürde de böyle yansıtılmıştır. Ama Kant'tan sonra, özellikle Hegel'de –onun Kant'a yaptığı eleştiri ile birlikte–, “Hayır, sanat yalnızca bizim hayal gücümüzün bir ürünü değildir,” der. Hayal gücü, dış dünya nesnelere gelen verileri alıp onları işleyip sinematografik bir biçimde –rüya gibi– çeşitlendirerek birtakım ürünler ortaya koyabilir ama aynı zamanda biz aklımızla bu sanat ürünleri hakkında yargıda bulunuruz. Yani şu by-pass olan akıl devreye girer. O zaman sanat sadece bir hayal ürünü değil, sadece duysal bir bilme veya dış dünyadan topladıklarını bir tasarımda, bir betimlemede, tasvirde buluşturma değil, aynı zamanda onun üzerine entelektüel bir yargıyı da getirir. Entelektüel yargı geldiği zaman da ortaya değerlendirme çıkar. O sanat nesnesi veya ürünü veya metodları üzerine düşüncelerimiz ortaya çıkar.

Aristoteles, Descartes'a kadar egemenliğini felsefede sürdürmüş bir mantıktır. Descartes'teki zaman değişimi, zaman algısını laboratuvara yansıtması, buna bağlı olarak bilimin bir anlamda doğuşu veya bilimsel metodolojinin doğuşu, Aristoteles'in mantığını; eş zamanlılık –şimdi ve buradalık– üzerinden oluşturduğu formülasyonunu sarstı. Biraz bunu anımsayalım. Neydi Aristoteles'in mantıksal *sylogism*'i? ¹ “Zaman şimdi - mekân burada” olmak kaydı ile rasyonel karşılaştırmalar... Bir nevi terazi gibi düşünelim. Terazinin her iki kefesine de bir şey koyarak tartım yapmak gibi mantıksal bir karşılaştırmadır. Aristoteles katı cisim tözselliği üzerine düşüncesini vurguladığı için onun mantıksallığı bir ontolojidir artık, varlık bilimsellik içerir ve giderek de fiziğe yaklaşır çünkü katı cisim üzerinden düşünme bizi fizik dünyasına götürür. Fakat sorun nerede?

Uzun zaman, Descartes'a kadar farkına varılmamış sorun; eşzamanlılık aynı zamanda zaman-üstünlük gibidir. Şöyle ki; “şimdi ve burada”nın enstantane olarak tespitinin mantıksal çıkarımları bize bir süreci vermez. Geçmiş, şimdi ve geleceği vermez. Sadece şu anın fotoğrafını verir. Bu bakımdan değişmezlik ilke olur. Uzayda yer kaplayan herhangi bir cismin kendine olan özdeşliği yani töz, “şimdi ve burada” ile belirlenimli olarak zaman aşısız ve devinimsiz bir biçimde kendine özdeşdir. Bu zaman ve mekân tartımı karşılaştırmalı bir kıyas oluştursa da Descartes bunu sebep ve sonuç bağlamına taşıyarak zaman aşımını bir mantık geliştirmiştir. Eğer Aristoteles'e eşzamanlı mantık kullanıyor dersek, Descartes'a da zaman aşımını mantık kullanıyor, deriz. Descartes diyor ki: “Belirli sebepler belirli koşullar altında belirli sonuçlar doğurur, determine olur, belirlenim olur.” Bu belirlenimde görüldüğü gibi sebepler geçmişte kalır, koşullar şimdiyi gösterir ve sonuçlar da gelecekte, gelecek zamandadır. Bu da zaman aşımındadır.

¹ syllogism: tasım, kıyas.

Eğer bir çizimle gösterilecek olsaydı; Aristoteles'in mantığını enine bir çizgi ile gösterecek olursak şöyle anlatabiliriz: Bir kâğıdın üzerinde bir cetvelle enine bir çizgi ve iki tane uç "a" ve "b" koyalım. Ortasına da c koyarsak, bu bir tartım, bir terazi gibi görünür. Ve neticede "şimdi ve burada"nın mantığının enine oluşunu, zamanda enine oluşunu simgeler ise Descartes'inki de tam bunun üzerine gelecek boyuna bir çizgi ile gösterilebilir, geçmişten geleceğe doğru akan bir zaman... Bir tanesi statik bir zaman anlayışı; aynı zamanda da mekânı statik kabul ediyor ve cismin de kendi tözsel birliğinin özdeşliğini mantığına temel koyuyor, "çelişmezlik ilkesi" diye bize bunu bildiriyor. Öyle ki bu bir nesneye "a" dersek, bu "a" olan nesne, uzayda kendi yerini kaplar ve onun yerini başka hiçbir nesne kaplayamaz. Bu açıdan da o *unique*'tir, biriciktir. O "b" nesnesi de aynı onun gibidir. Uzayda bir yer kaplar, kendine özdeştir ve onun kapladığını bir başka nesne kaplayamaz. Ama "a", "b" olamaz; "b" de "a" olamaz. Birbirlerinin dışındadırlar ve bu varoluşları sonsuzdur. Bu nedenle Aristotelesçi düşünceye göre evren ezeli ve ebedidir. Yaratılmamıştır, sonu da yoktur; her var olan, hep öyle var olacaktır. Ama buradaki varolmanın sonsuzluğu gibi değil, varolmanın şimdi ve burada oluşunun ebediliği olarak algılanabilir. Descartes ise bu mantığı bir metodolojiye oturtup, analiz ve sentezlerle de destekleyerek zaman aşımına hale getirdiğinde, bu kez bilim yapma olanaklılığı doğdu. Bunun anlamı şu: Aristoteles'e göre gözlem yapabiliriz.

Çeşitli zamanlarda bir nesne üzerinde sabahleyin, öğleden sonra, bir ay sonra, bir kış-yaz örneğin, algı tekrarımızı biriktirdiğimizi düşünelim, buna gözlem diyoruz. O zaman Aristotelesçi bilime göre gözlem, pasiftir. Aristotelesçi katı cisim mantığı üzerinden anlattığımız bu pasif özne, Descartes'ta aktif hale gelir. Descartes nesnelere değiştirerek gözlemler (Yine gözlem, çünkü sonuçta bilim yapacağız). Bu gözlemin belli pratik doğrulama ve yanlışlama metodlarına uygulanması, sonrasında teorik bir öbeğe sunulmak üzere ölçümlendirilmesi ve o teorik öbek içinde de anlamlı kılınması bilim dediğimiz metodu bize kısaca verir.

Descartes'ta biz bunu laboratuvara sokarız yani nesneyi değiştiririz. Nesnenin değişimlerindeki algı tekrarlarının ölçüye, matematik ve geometrik ölçütlere vurularak teorik öbek altına alınması: 1; zaman ve mekân aşımılığı, 2; nesneyi etkileme/değiştirme sonucundaki değerlendirmeler Aristoteles'i geliştirmiş olur. Immanuel Kant da bu mantık algısını aklın kendisi olarak değerlendirip aklın olanaklılıklarını ve ne yapıp yapamayacağını tespitini yaparken, aklın kategorileri ile tözsel birliğini anlatırken –bu sefer zaman üstü olarak–, Aristoteles'in *şimdi ve burada* zamanından ve Descartes'in *zaman aşımına* zamanından farklı olarak, *zaman üstü* yani *transandantal akıl/aşkın akıl* betimlemesi yapar. Yani "*Aklın kategorileri evrenseldir. Onlar her zamanda ve her mekânda tümeller olarak egemendir,*" görüşünü getirir.

İşte bu üç önemli mantıkçıdan sonra bir başka mantıkçı, Hegel diyalektik mantığıyla –diyalektik yöntem de diyoruz– gelir. Hegel özellikle Kant'ı en gelişmiş filozof olarak muhatap alır. Hakikaten geleneksel anlamda, Aristotelesçi geleneğin içinde filozofların doruğu Immanuel Kant'tır. Madem felsefe aklın işidir, o da aklın en görkemli anlatımını yapmış bir filozoftur. Hegel ona bir eleştiride bulunur, der ki; "*Bu akıl, zaman üstü bir akıl olarak hep tümellerde, hep soyutta kalır. Gerçekliği bize gösteremez. Dolayısıyla onun belirlediği her ne ise, bilim, sanat, felsefe; yaşam gerçekliğinden kopuk bir soyut belirlenim olarak kalır. Akılsal*

bir çıkarım olarak kalır –istidlal deriz, çıkarsama veya akıl yürütme de denir, gidimli akıl da denir–, bu şekilde kalır ve diğer her şeyi bunun altına getirmekten ve var olan olay ve olguları bu aklın altında anlatım çabasından başka bir tespit yapamayız,” der. O zaman ne yapmalıyız? Der ki: *“Bu tümellerin sabit nesnelere, şimdi ve burada gibi zaman ve mekânın tespiti yani sabitlenmesi ile ortaya çıkan bu problem, tarih sahnesinde, gerçek ile tümellerin açıklanabilmesi yani olguların var olup ortadan kalkması yoluyla doğrudan doğruya nesnel gerçeklikte gözlemlenmesi gerekir.”* O halde, zamanlar, olgular olarak ortadan kaldırılarak var olurlar. Yani bir zaman soyutlaması değil, bir olgunun ortadan kalkması zamanı belirler; bir olgu ortaya çıkar ve ortadan kalktığında zaman oluşur. Zaman olgudan doğar, hatta bu giderek, Albert Einstein’da kütesini de içine alır. Sadece olguyu dışsal bir metodolojik bir olgu olarak değil, kütenin kendi devimleri de zamanı belirleyen bir gerçeklik olarak ortaya çıkar. Hegel’den sonra Einstein’ı anlamak daha kolaydır.

Şimdi olgu ortadan kalktığı zaman gerçeklik olarak dönüşmüş olur. Ya da şöyle diyelim: *“Olgu dönüştüğü zaman gerçeklik kazanır, yoksa süreç içten içe yürümektedir,”* der Hegel. Olgu ortadan kalktığı zaman tarihe mal olur ve o zaman bilinebilir. Bir gerçekliğin bilinebilmesi onun ortadan kalkmasına bağlıdır, tarihe mâl olmasına bağlıdır. Halen olmakta ise, o daha kendi üzerine dönmediği, kendini dönüştürüp başka bir düzeye geçmediği için bilinemez, içinde oluruz. Hani şu ünlü *“balıklar derya içinde, deryadan bihaber,”* sözü gibidir. Olgular ise olayların yasalara uygun betimlemeleridir, kısaca.

Hegel düşüncenin, aklın edimlerinin, bilinçli yapıp etmelerinin yani tarih sahnesinde gözlemlenmesinin bir ontoloji olduğunu ve ontolojinin tarihsel olduğunu söyler. Hâlbuki ondan önce ontoloji sadece *physis* (doğa) idi. Doğa tözdür, doğa tarih dışı olduğu için gerçektir, hatta tarihe sahnedir deniyordu ki, Aritoteles’in de savunusu budur. Doğa filozoflarının hepsi böyledir. Ontoloji doğanın bilimidir, tarih de bir saçmalaktır yani dedikodudan ibarettir, işte Herodot’un hikâyelerinden ibarettir diye bilinirdi. Ama Hegel, *“Hayır, tam aksine tarih tinin tezahürüdür. Tinden kasıt insan bilinci, düşünce de tinin tözüdür. Özgürlüğe doğru geline insan edimlerinin dış dünyadaki nesnelere bürünerek ve onları dönüştürerek görüldüğü sahne tarihtir ve tek gerçeklik belki de tarihtir. Çünkü doğa da insan eylemlerinin yoluyla tarih sahnesinde gerçeklik kazanır. Doğa doğa olarak doğar, ding an sich (kendinde şey), doğa ancak insan eylemlerinden anlam kazanır. İnsan duyusallığı, algısı, gözlemi, eylemi olmaksızın doğa belirsiz bir konumda kalır,”* der. Giderek burada tarih, tinsellik açısından sadece önem kazanmaz, gerçeklik için belirli bir varlık kazanır, ontoloji kazanır.

Bu bakımdan insan düşüncesinin ve bilincinin dış dünyaya doğru anlam verici, dış dünya nesnelere biçim verici ifade kazandırıcı bu süreçler, Hegel’e göre bizim kültürümüzü, insanlık kültürünü oluşturan her ne var ise, hepsini içerir. Tinsellik olarak sadece sanat değil, bilim, felsefe, din hepsi birlikte tinin ürünleridir yani bunlar düşüncenin biçimleridir. İnsan kendini bu yollarla ifade eder. İfadelerin biçim farklarından dolayı birine sanat, birine bilim, birine felsefe diyebiliriz. Kaynakları aynıdır ve tindir. *“Herşey tinden doğar ve yeniden tinden doğar,”* der Hegel. Ve bir başka tanımı daha sonraki filozoflarca da benimsenmiştir: *“İnsan ancak kendi yapıp etmelerini bilebilir. Kendi yaptığını bilebilir.”* Hatta bazı filozoflar çok ileri gitmiştir: *“Biz doğayı Kant’ın dediği gibi, ding an sich –kendinde şey–, doğayı bilemeyiz çünkü onu biz yapmadık. Biz sadece onun fenomenleri/dış görünüşleri hakkında duyularımıza*

yansıdığı biçimde birbirlerine olan sebep-sonuç ilişkileri içindeki ilişkilerini bilebiliriz ve bilimimiz de bundan ibarettir. Yoksa biz kendinde şeyin özünü bilemeyiz,” derler.

Hegel’in bu söyleme, kendinden önceki filozoflara yaptığı bir eleştiri var. Der ki: *“Nasıl ki insan edimlerinin dışa vurduğu nesnel varoluşlar, özünde insan düşüncesini barındırıyor ise bütün var oluş nesnelere de özlerini ifade olarak, edimler olarak dışarıya vurup göstermek zorundadırlar, o halde fenomenler, görünüşler özlerini dışa vurmaya zorundadırlar.”* Yani insan aklının karşısında bilinmeden hiçbir var oluş kalmaz. Fenomen kavramı önemli bir kavram. Felsefe yaparken bunlara biraz kavramsal olarak yaklaşmak gereklidir. Kant’taki fenomen, görünüşler... Bu görünüşlerden ne anlayalım? Örneğin bir insanı ele alalım. Herhangi bir birey olarak bir insanı tanımamız için onun karakteristiklerine yöneliriz. Örneğin bir ev hanımıdır, evini temizlemektedir, eşlik yapmaktadır ama aynı zamanda annedir, aynı zamanda belki de çalıştığı yerde işçidir, misal sanatla uğraşıyordur, o sırada sanatçıdır. Bütün bu karakteristikler onun iç edimlerinden çıkan onun arkasında niyetlerini, hedeflerini de işin içine katarak, duygulanımlarını da ele alırsak tüm bunlara fenomenler diyebiliriz.

Bu fenomenlerden başka bu şahsın özüne dair ne bilebiliriz? Kendisi hakkında düşünceler ifade etti ise o ifadeler de fenomendir. Dışlaşmış görünüşlerdir. Düşünsel görünüşler, dilsel görünüşler, jest ve mimikte görünüşler, edimlerinde, eylemlerinde, ürünlerindeki görünüşler ve bütün bu görünüşleri topladığında da o birey etmez, bunları tevhid edemeyiz. Görünüşleri tevhid edemeyiz ama görünüşleri de birbirine indirgeyemeyiz. O aynı zamanda evlâttır, aynı zamanda annedir, anneliği evlâtlığa indirgenemez. İşte bütün bu görünüşler, fenomenler onun bir nevi kelimeleri gibidirler. Ama tümceyi kurabilmek o kelimelere anlam verici, o insanın asıl niyetini, bütün bu yapıp etmelerdeki gayesini, öze oturttuğumuz zaman bütün bu fenomenler/görünüşler birliğe gelirler ve anlam kazanırlar. Hegel’in dediğine göre öz, anlam, niyet hiç kuşkusuz tüm edimlerle açığa çıkar, gizli kalmaz. Doğanın da tabiatı böyledir, insanın da tabiatı böyledir diye bunu bize *birleştirici* olarak anlatır. Böyle bir ontoloji kurar yani tarih gerçeklik kazanır. *“Tarih sahnesinde insan edimleri bir süreç olarak, birbirini peşleyen gelişmeler olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla tarih burada varoluşsal belirlenimler olarak zorunlu aşamalar biçiminde dışlaşırlar. Bu zorunluluğun bilgisi bilimdir, dolayısıyla tinin bilimi yapılabilir,”* der. Bu büyük bir sav. Çünkü bir şeyde zorunluluk varsa, özgürlük olmaz. Zorunluluk özgürlüğün yadsınmasıdır. Tin özgürlüğe iyedir, diyor. Tin özgürlüğe iye ise –olumsal değil, keyfi değil ama zorunlu–, nasıl özgür olabilir?

İşte Hegel’in anlaşılması zor diye ileri sürülen vadettiği bu çelişkidir, yani hem zorunlu hem özgürlük, bir arada nasıl olabilir? Dış dünyaya baktığımızda, doğa olarak belirlediğimizde onu zorunluluk olarak kavradığımız için, yasalı kavradığımız için güvenilir buluruz. Doğa güvenilir bir alandır yani belirli koşullarda, belirli sebepler, belirli sonuçlar doğuruyorsa yani determine oluyorsa bu bize güven verir. Yani 1 atmosfer basıncında suyun 100 derecede kaynayacağını artık biz biliriz, gidip bir daha kuşkuyla doğaya bakmayız bu konuda. Dersimizde de anlatırız, işte cıvanın tüpteki yükseleceği barometreleri de biliriz, yazılmış, çizilmiştir, bin defa gidip deneyelim, doğa güvenilirdir, doğa yalan söylemez. Buna da fizik bilimi deriz. Ama tin bilimleri için bunu nasıl söyleyebiliriz? Nasıl bu kadar güvenilir olabilir? Orada yalan dolan falan olmuyor mu? Tam da onun alanı. İşte, Hegel burada özgürlüğe zorunlu olmayı da bir zorunluluk olarak kabul ediyor. *İnsan özgürlüğe mahkûmdur.* Özgürlüğe mahkûm olmak, zorunlu olmak tinin tözüdür ve tinin gayesi olarak ereğinde durur. Ve istese de istemese de

insan buna doğru devinir. Bunu söylediği için der ki, *hem doğanın hem tinin bilimi yapılabilir*. Bilimi yapılabilir, bu bakımdan sanat da tinsel bir ifade olduğu için, sanatın da bilimi yapılabilir.

